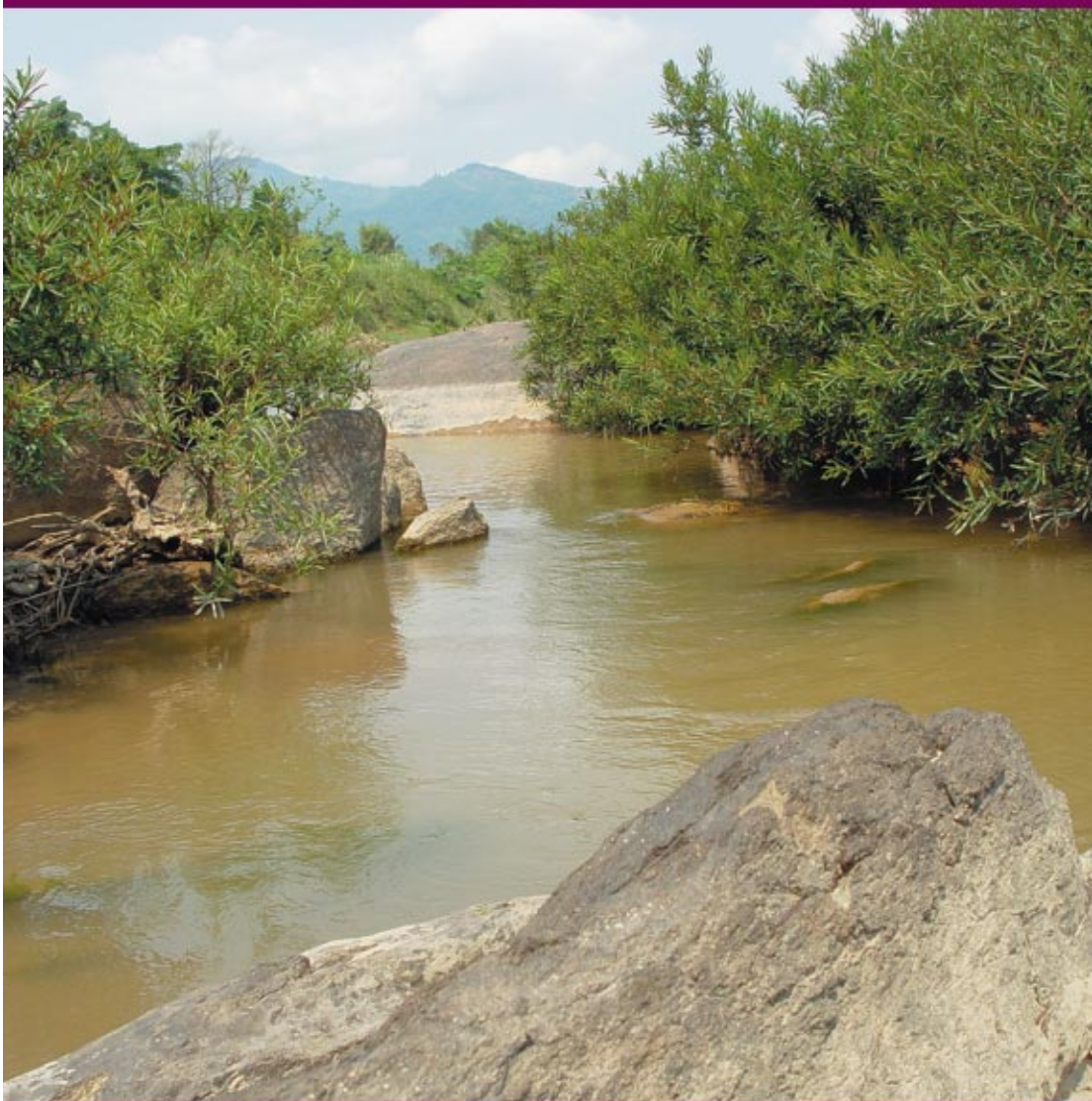

คอนพีหลง : ระบบนิเวศน์แม่น้ำโขง
บนพรมแดนไทย-ลาวตอนบน

๒

๒

คอนไฟ้หลง : ระบบนิเวศน์แม่ น้ำโขง บนพรมแดนไทย-ลาวตอนบน

แม่ น้ำโขงบริเวณพรมแดนไทย-ลาวตอนบนมีระบบนิเวศน์ที่หลากหลายสลับซับซ้อนนักวิจัยชาวบ้านได้อธิบายความหลากหลายสลับซับซ้อนนี้ด้วยความรู้พื้นบ้าน โดยเน้นไปที่แม่ น้ำโขงบริเวณรอบคอนไฟ้หลงเป็นหลัก และเพิ่มเติมระบบนิเวศน์ย่อยอื่นที่มีลักษณะเด่นที่พบในแม่ น้ำโขง แต่ไม่พบที่บริเวณคอนไฟ้หลงเข้าไป เพื่อให้ได้เห็นถึงลักษณะของระบบนิเวศน์แม่ น้ำโขงอย่างเป็นระบบ

นักวิจัยชาวบ้านได้แบ่งระบบนิเวศน์ของแม่ น้ำโขงตอนบนออกเป็น ๑๑ ระบบ ได้แก่ ผา คค ดอน หาด ร้อง หลง หนอง แจ่ม น้ำห้วย ริมฝั่ง กว๊าน มีรายละเอียดดังนี้

๑. ผา

“ผา” เป็นระบบนิเวศน์ที่ถือได้ว่าเป็นเอกลักษณ์ของแม่ น้ำโขงบริเวณนี้ มีลักษณะเป็นแท่งหินหรือกลุ่มหินที่เกิดในแม่ น้ำที่มีความสลับซับซ้อน มีร่องน้ำลึกในหน้าแล้งเมื่อน้ำในแม่ น้ำโขงลดระดับลง กลุ่มผาจะโผล่พ้นน้ำ ส่วนในฤดูน้ำหลากกลุ่มผาจะจมอยู่ใต้น้ำ ผามีอยู่ทั่วไปในแม่ น้ำโขง เช่น ผาฟ้า ผาด่าน ผาไต่ คำว่า ผา ตรงกับภาษาไทยกลางคือ “แก่ง”

อย่างไรก็ตาม แม่น้ำโขงตั้งแต่สามเหลี่ยมทองคำจนถึง บ้านห้วยลึก ของไทย ก่อนที่แม่น้ำโขงจะไหลเข้าสู่ประเทศลาวมีกลุ่มหินผา ๑ กลุ่มที่ถูกเรียกว่าแก่ง คือ แก่งไก่อ เนื่องจากกลุ่มหินนี้จาวบ้านเชื่อว่าเป็นที่พักระหว่างทางของไก่อป่าที่บินข้าม แม่น้ำโขง บริเวณนั้นยังมีแก่งหินรูปร่างคล้ายงอนไก่อ จาวบ้านจึงเรียกว่า “แก่งไก่อ” สันนิษฐานว่า คำว่าแก่ง น่าจะเป็นคำที่คนไทยภาคกลางนำเข้ามาเรียกขาน จนกลายเป็นชื่อที่ติดปากจาวบ้านและใช้เรียกกันมาจนถึงปัจจุบัน

ผาเป็นตัวพอกน้ำเติมอากาศให้น้ำน้ำสะอาด ทำหน้าที่บังคับน้ำในแม่น้ำโขง ให้ไหลไปตามร่องน้ำเป็นการรักษาสภาพลำน้ำให้เป็นร่องน้ำลึก ผาคือตัวบังคับน้ำ ตามธรรมชาติ ผาบางแห่งยังช่วยทำหน้าที่ป้องกันไม่ให้น้ำโขงที่ไหลเชี่ยวในฤดูฝน พุ่งเข้าทำลายชายฝั่ง ผาขนาดใหญ่บางแห่งเป็นทำนบตามธรรมชาติที่กักเก็บน้ำ ในฤดูแล้ง น้ำในแม่น้ำโขงจึงไม่เคยแห้ง

ผายังก่อให้เกิดระบบนิเวศอื่นๆ ในแม่น้ำโขง เช่น คกและร่อง โดยเฉพาะ ผาที่ตั้งอยู่ใกล้ริมฝั่ง เมื่อกระแสน้ำไหลมาปะทะกับผาทำให้กระแสน้ำเกิดการ หมุนวนก่อให้เกิดคกบริเวณริมฝั่ง

คกและร่องจึงมีชื่อตรงกับชื่อผาต่างๆ เช่น คกผาลอดน้ำ คกผาลวง ร่องพาน เป็นต้น

ผาหรือกลุ่มหินผาจึงมีระบบนิเวศที่สลับซับซ้อนผาส่วนที่จมอยู่ใต้น้ำเป็นบ้าน ของปลาที่ปลาอาศัยหากินและวางไข่ ผาส่วนที่จมอยู่ใต้น้ำยังเป็นแหล่งกำเนิดไก่อ หรือสาหร่ายแม่น้ำโขงซึ่งเป็นตะไคร่น้ำชนิดหนึ่งที่เป็นอาหารของปลาและคน ซึ่ง จาวบ้านเรียกว่า ไกผา

บริเวณผาจึงพบปลาชุกชุม ชนิดของปลาที่พบบริเวณแก่งหรือผา คือ ปลาแซ่ ปลากัง ปลาคว่ำ ปลาสะเมาะ ปลาเพี้ย ปลายอน

พรรณพืชบนผาที่ประกอบไปด้วยตะกอนทรายจะเป็นต้นไคร้หนาม ต้นไคร้ หนานาค ต้นไคร้หน้า เป็นหลัก

จาวบ้านจะใช้เครื่องมือหาปลาหลายชนิดจับปลาบริเวณผา เช่น เบ็ดล้าม ตวง แห ด้านหลังผาที่กระแสน้ำไม่เชี่ยวจะใช้เครื่องมือหาปลาจำพวกมอญยัง เบ็ดแขวน แซ่กั้ง

กลุ่มผาขนาดใหญ่และหนาแน่นบางจุดในแม่น้ำโขงยังทำให้เกิดสันดอนทราย ที่ช่วยรักษาระดับน้ำข้างบนไว้ คนลาวจะเรียกว่า “คอน” แม่น้ำโขงในบริเวณตำบล

ริมโขง อำเภอเชียงของ มีกลุ่มผาขนาดใหญ่ที่เรียกว่า “คอนผีหลง” ซึ่งจะประกอบไปด้วย ผาฟ้า ผาหลัก ผาขวาง ผาฟอง ดอนผาฟ้า ร่องผ้าแตบ ดอนสะเล็ง ดอนร่องไถ

- ลักษณะทางกายภาพของผา

ผาแต่ละผาจะมีลักษณะทางกายภาพแตกต่างกัน สามารถแบ่งออกเป็น ๒ ลักษณะดังนี้

๑) กลุ่มหินผาที่ไม่มีตะกอนทราย ดอน และหาดประกอบอยู่ด้วย เป็นกลุ่มหินตั้งอยู่กลางแม่น้ำโขงอาจอยู่ใกล้ฝั่งหรือกลางน้ำ กลุ่มหินผาลักษณะนี้ประกอบไปด้วยชุดของแก่งหินที่อยู่ใต้น้ำ เช่น ผาหลัก ผาฟอง ผากันตุง ผากลางน้ำยอน ผาปู่โต้ง กลุ่มผาที่เป็นแท่งหินเหล่านี้ส่วนใหญ่จมอยู่ใต้น้ำตลอดปี ในช่วงเดือนมีนาคม-เมษายน จะเกิดไถที่เรียกว่า ไถผา ซึ่งเป็นอาหารของปลากินพืชและอาหารคน

๒) กลุ่มหินผาที่ประกอบไปด้วยสันดอนทรายอยู่รอบๆ ซึ่งเกิดจากการทับถมของตะกอนแม่น้ำ กลุ่มหินผาลักษณะนี้จะมีระบบนิเวศน์ “ดอน” และ “หาด” ประกอบอยู่ด้วย จึงมีพืชริมน้ำขึ้นตามผา เช่น ผาฟ้า ผาแก่งไก่อ ส่วนบริเวณดอนที่อยู่รอบๆ มีพืช เช่น ต้นไคร้ ต้นไคร้หางนาคขึ้นอยู่จำนวนมาก ถือได้ว่าเป็นกลุ่มผาที่มีระบบนิเวศน์ย่อยอยู่แต่ละกลุ่มผาก็มีความหลากหลายของระบบนิเวศน์ย่อยที่แตกต่างกัน บางผาอาจมีความหลากหลายน้อย คือมีเพียงสันดอนทรายขนาดเล็ก ขณะที่บางผาที่เป็นกลุ่มหินผาขนาดใหญ่จะมีระบบนิเวศน์ย่อยที่หลากหลายมากทั้งดอน หาด หลง หนอง

- ตำนาน ประวัติ และความเชื่อท้องถิ่นในเรื่องผาบริเวณคอนผีหลง

๑) **ผาถาก** ตั้งอยู่เหนือบ้านเมืองกาญจน์ มีลักษณะหินเหมือนถุกถาก คือเป็นแผ่นตั้งชันสูง ด้านหนึ่งเรียบเหมือนถุกถาก

๒) **ผาพระ** อยู่ทางทิศเหนือของบ้านเมืองกาญจน์ ริมฝั่งประเทศลาว เป็นแท่งหินมีรูปพระที่ถูกลักไว้เป็นที่เคารพของคนลาวและไทย เดือนเมษายนในช่วงสงกรานต์ คนไทยและคนลาวจะเอาดอกไม้ธูปเทียนมาสักการบูชาและสงฆ์ร่วมทำบุญร่วมกัน ชาวบ้านเล่าถึงตำนานผาพระว่าเกิดในสมัยเจ้ามหาชีวิตลาว ได้ยกทัพขึ้นมาตีเมืองเชียงแสน เรือที่ยกทัพมาได้ชนกับแก่งหินจนล่มจมลง และลูกของ

เจ้ามหาชีวิตซึ่งบวชเป็นพระที่เดินทางมาด้วยได้เสียชีวิต ณ จุดนี้ จึงได้วาดรูปพระไว้บนหินผา ต่อมาพ่อค้าที่เดินทางล่องไปมาเกิดความเลื่อมใสศรัทธาจึงได้สลักรูปพระไว้ที่หินผาดิม และตรงแก่งผาที่เรือชนล่มลง เจ้ามหาชีวิตได้ปักตุงหรือธงไว้เป็นชื่อที่มาของผากันตุง

๓) **ผากันตุง** เป็นผาขนาดใหญ่ตั้งอยู่กลางแม่น้ำโขงตรงข้ามกับผาพระ มีน้ำล้อมรอบ ในอดีตหลังจากมีการเคารพสักการะผาพระเสร็จจะมีการเอาตุงที่ใช้ในพิธีกรรมมาปักไว้ที่ผากันตุง จึงเรียกว่า “ผากันตุง”

๔) **ผาเสี้ยน** เป็นผาที่มีรากไม้ท่อนไม้มาติดจำนวนมาก จึงเรียกว่าผาเสี้ยน คำว่า เสี้ยน คือ ไม้ซี้หรือกิ่งไม้ ท่อนไม้เสียบติดอยู่ ผาเสี้ยนเป็นผาที่อยู่ตรงทางน้ำ นักวิจัยระบุว่าตรงนี้เป็นถ้ำยาใหญ่ เพราะไม้ที่ลอยมาติดบางอันเป็นไม้สมุนไพร เวลาจะหาสมุนไพรบางอย่างที่มาจากรากไม้ก็ไปหาเอาตรงผาเสี้ยน เพราะเป็นศูนย์รวมของไม้ทุกอย่างที่ถูกพัดพามาตามแม่น้ำโขง

๕) **ผาแล้** แล้ในความหมายของภาษาทางภาคเหนือหมายถึง คล้ำหรือดำ ผาแล้จึงเป็นผาที่มีสีดำ

๖) **ผาเสื่อ** มีลักษณะคล้ายหน้าเสื่อ อยู่ทางฝั่งลาวเหนือบ้านเมืองกาญจน์ขึ้นไป แต่ปัจจุบันผาเสื่อได้ทรุดลงข้างตลิ่ง ตำนานจาวบ้านเล่าว่า เสื่อได้ไล่ช้างจากฝั่งลาว ช้างหนีข้ามมาฝั่งไทยปรากฏเป็นช้างและเสื่อ เมื่อมองจากกลางน้ำโขง จะเห็นหินผาที่มีลักษณะคล้ายเสื่อติดอยู่ริมฝั่งลาว และหินผาดคล้ายกันข้างติดอยู่ฝั่งไทย

๗) **ผาช้าง** หรือผากันช้าง อยู่ฝั่งไทยตรงข้ามกับผาเสื่อ

๘) **ผากะหลก** ตั้งอยู่ก่อนไปทางฝั่งลาว เป็นหินผาที่มีลักษณะกลวงข้างใน เวลาเคาะจะมีเสียงเหมือนตีเกราะ (ทางภาคเหนือจะเรียกเกราะว่ากะหลก) คนหาปลาจึงนำมาตั้งเป็นชื่อผา

๙) **ผากกลาง** อยู่ตรงปากน้ำยอน เป็นผาที่ขวางกลางแม่น้ำยอนฝั่งลาว พอเข้าไปปะทะโดนผาขวางก็กระแทกย้อนกลับกลายเป็นคนเป็นน้ำวน น้ำเชี่ยว เรือน้อยแล่นผ่านต้องใช้ความระมัดระวัง

๑๐) **ผาคกเงือก** ชุมชนสองฝั่งแม่น้ำโขงบริเวณนี้มีความเชื่อว่าคุณเงือกเหนือมีผีเงือกอาศัยอยู่ ผีเงือกสามารถแปลงกายเป็นอะไรก็ได้ เช่น แปลงเป็นหมู เป็นควาย สมัยเมื่อสัก ๖๐ ปีก่อน มีคนเห็นบ่อย แต่สมัยนี้ไม่มีแล้ว คนเฒ่าคนแก่เล่าว่า

เสียงระเบิดและการรบกวนของคนทำให้ผีเสื้อกัลลวจนอยู่ไม่ได้ เชื่อกันว่าผีเสื้อ น่าจะหนีไปอยู่ที่คอกเงือกได้

๑๑) ผาฟ้า เป็นผาที่มีขนาดใหญ่ตั้งอยู่บนสันดอนทรายซึ่งจาวบ้านมักเรียก บริเวณนี้ว่าดอนผาฟ้า ในช่วงฤดูแล้งจะมีแอ่งน้ำเป็นหนองขนาดเล็กหลายจุด พรรณพืชใต้น้ำก็จะผลิบาน ส่วนใหญ่จะเป็นต้นไคร้ และพืชที่เมล็ดพันธุ์ลอยมาตามน้ำ ในช่วงฤดูน้ำหลากตกค้างบนดอน ในช่วงที่มีฝนฟ้าคะนองฟ้ามักจะผ่าลงมาบนผาฟ้า ตามความเชื่อของจาวบ้าน เคยพบเห็นนางฟ้ามาร่ำรำพรบริเวณนี้ตอนกลางคืน ช่วงสงกรานต์ ขณะที่จาวบ้านมาหาปลา จึงเป็นที่มาของชื่อผาฟ้า

๑๒) ผาขวาง ตั้งอยู่ใกล้กับฝั่งลาวเยื้องกับผาฟ้า เป็นหินผาที่ขวางกระแสน้ำ ทำให้น้ำเปลี่ยนทิศทาง จึงนำมาตั้งเป็นชื่อผา เวลาที่คนหาปลานั่งเรือลงมา บริเวณผาขวางจะต้องเบนหัวเรือเข้าหาผาขวาง กระแสน้ำก็จะช่วยเบนเรือออกทำให้ผ่านไปได้

๑๓) ผาฟอง เป็นกลุ่มหินผาใต้น้ำ เมื่อน้ำไหลปะทะกับแก่งหินจะมีฟองออกมาเป็นจำนวนมาก จาวบ้านจึงเรียกว่า ผาฟอง

๑๔) ผาเฮือ เล่ากันว่าคนหาปลาผู้หนึ่งได้ทอดแห พอทอดแหไปแหงมลงน้ำ แล้วขำอยู่ในน้ำ (ติดอยู่ในน้ำ) จึงดำลงไปใต้น้ำ ปรากฏว่าได้เห็นแสงสว่างส่องเรือๆ อยู่ในน้ำ (เฮือ คือมีแสงสว่างเรือๆ) ว่ากันว่าอาจจะเห็นสีของหินแร่ธาตุสะท้อนแสงในน้ำ จึงเรียกว่า ผาเฮือ

๑๕) ผาหลัก เป็นแท่งหินตั้งเป็นหลักอยู่กลางแม่น้ำโขงบริเวณบ้านผากูป มองเห็นอยู่ก่อนเดิยว แต่ใต้น้ำเป็นชุดกลุ่มหินขนาดใหญ่

๑๖) ผากูป มีรูปร่างคล้ายกูปหรืออบของคนภาคกลาง อยู่ข้างตลิ่งเหนือบ้านผากูป

๑๗) ผาปู่ไต้ง ปู่ไต้งเป็นคนหาปลาบ้านดอนที่ มักจะเอาคันเบ็ดมาผูกกับผา บริเวณเหนือบ้านผากูป เป็นเบ็ดที่ใช้ตกปลาเลิม ซึ่งปลาเลิมจะอพยพขึ้นมา ในช่วงเดือนมีนาคม-พฤษภาคม คนแถวนี้จึงเรียกว่าผาปู่ไต้ง

๑๘) ผายาง อยู่บริเวณเหนือบ้านผากูป มีชื่อมาจากการที่นกกระยางหรือนกยางมาเกาะจับผาแล้วถ่ายใส่จนหินผามีสีขาวไปทั่วก้อน

๑๙) ผาลาด เป็นหินผาลาดไปกับท้องน้ำ อยู่ทางทิศใต้ของบ้านดอนที่

นอกจากนี้ยังมีผาที่มีชื่อแต่ยังไม่สามารถระบุที่มาของชื่อได้ชัดเจนและบางผามีชื่อพ้องกับคอกและร่อง จำนวน ๑๓ ผา คือ ผาร่องฟ่าน ผาแลน ผากลางคกตื้น ผาคคฝักซี่ ผาซี่ ผาห้วยโตน ผาลวง ผายียบ ผาลอดน้ำ ผาผา ผาหนีบ ผาซี่ฮัดตรงข้ามบ้านหาดบ้าย ผาซี่ฮัดได้ปากน้ำย้อน

๒. กก

เป็นบริเวณที่มีหลุมลึกในแม่น้ำโขงและน้ำไหลวน คกแต่ละแห่งมีขนาดและความลึกต่างกัน บางที่มีความลึกถึง ๑๐ เมตร ระบบนิเวศน์ที่เรียกว่า “คก” นี้ส่วนใหญ่ประกอบด้วย “ผา” ซึ่งเป็นปัจจัยหลักที่ทำให้เกิดเป็นคก เพราะเมื่อกระแสน้ำปะทะกับผาทำให้เกิดเป็นกระแสน้ำวนบริเวณใกล้ๆ พัดเอาตะกอนทรายออกไป จนเกิดเป็นหลุมลึกและเว้าเข้ามาริมฝั่ง กล่าวได้ว่าถ้าไม่มีผาจะไม่มีคกเกิดขึ้น แต่คกบางที่ก็ไม่มีผา เช่น คกลิง บริเวณเหนือบ้านแก่งไก่อ

บริเวณคกจะมี “ปวกน้ำ” หรือฟองอากาศและคราบน้ำสีน้ำตาลลอยอยู่บนผิวน้ำ สีน้ำตาลของปวกคือสีที่เกิดจากดินทรายซึ่งน้ำพัดพามา มีแร่ธาตุ คนหาปลาระบุว่า ปวกเป็นอาหารของปลา เพราะในฟองปวกมักมีแมลง ตัวหนอน ไข่เดือนและเศษพืช จาวบ้านกล่าวกันว่า “เดือน ๗ เดือน ๘ ฝนตก แมงเฝ้าเริ่มออก ปลาโงงจะไปกินแมงเฝ้าอยู่ตรงคก” ปลาที่ชอบกินปวก เช่น ปลาโงง ปลาเลิม ปลาบึก ปลาหวน

ปลาที่พบบริเวณคก เช่น ปลาค้าว ปลาแกง ปลาดังแดง ปลาสวาด ปลาหว่า ปลาเพี้ย ปลากะ ปลาเสื่อ ปลาแกง ปลาจอก ปลามาง ปลามะแปบ เป็นต้น การหากินของปลาบริเวณคกมีอยู่สองแบบ คือ แบบที่หากินในระดับท้องน้ำ และแบบที่หากินระดับผิวน้ำ

ปลาที่หากินระดับผิวน้ำ มีทั้งปลากินพืช และปลากินทั้งเนื้อและพืช ปลาพวกนี้อาศัยหากินกับปวกน้ำ แมลงเฝ้าและแมลงต่างๆ เช่น ปลาโงง ปลาเลิม ปลาสิก ปลาสะโม้ ปลาโงงออก ปลาโงงยาง เป็นต้น

เนื่องจากคกเป็นวังน้ำวน พืชจะขึ้นได้บริเวณริมฝั่ง เช่น ต้นไคร้รวล ต้นไคร้ น้ำ ต้นแขม ฝักไหม เครือหนอดน้ำ เป็นต้น ในช่วงที่น้ำขึ้นจนกระทั่งพืชจมอยู่ใต้น้ำ พืชเหล่านี้เป็นที่อยู่อาศัยและอาหารของปลา

คนหาปลานิยมทอดแหบริเวณริมฝั่งของคก ในจำนวนของคกทั้งหมดนั้น คกช่อกรินเป็นคกที่คนหาปลานิยมไปทอดแหมากที่สุด

แม่น้ำโขงบริเวณคอนผีหลงพบคก ๒๐ แห่ง ดังนี้ คกผาลาด คกชองริน คกผายาง คกผาแล้ คกผาฟ้า คกเงือกใหญ่และคกเงือกน้อย คกผาเสื่อ คกผาซ้าง คกตื้น คกผาลอดน้ำ คกผักฮี้ คกผาถาก คกผาลวง คกผาเผา คกผากันตุง คกผากะหลก คกแอก จาวบ้านนิยมเรียกชื่อคกตามด้วยชื่อผา ดังที่กล่าวแล้วและที่มาของชื่อคกมีที่มาเช่นเดียวกับผานั้นๆ

อย่างไรก็ตาม มีบางคกไม่อิงกับชื่อผา เช่น คกชองรินซึ่งอยู่บริเวณทิศใต้ของบ้านดอนที่เป็นช่องทางเดียวในอดีตที่เรือจะผ่านไปได้ในหน้าแล้ง เรือที่จะผ่านขึ้นล่องบริเวณคกชองรินต้องใช้การลากจูงเอา ส่วนใหญ่เป็นเรือพายหรือเรือถ่อ ยังไม่มีเรือยนต์ ต้องโยงเชือกจากฝั่งดึงเรือไป และเคยมีเรือล่มบริเวณคกชองรินหลายครั้ง ปัจจุบันนี้ถ้าเป็นเรือพายยังเข้าที่ชองรินได้อยู่ แต่ถ้าเป็นเรือยนต์ไปไม่ได้ ต้องไปซ้างๆ แทน เพราะน้ำไม่ลึกพอ

๓. ดอน

มีสภาพเป็นเกาะกลางน้ำ เกิดจากทรายและก้อนหินขนาดเล็กมากมาที่น้ำในแม่น้ำโขงพัดมาทับถมจนกลายเป็นดอน ดอนเป็นต้วบังค้ำน้ำตามธรรมชาติให้น้ำไหลไปตามร่องน้ำ เป็นตัวป้องกันชายฝั่งโขงไม่ให้พังทลายจากกระแสน้ำ แต่หากสายน้ำไหลเชี่ยว ดอนจะถูกกัดเซาะจนร่องน้ำเปลี่ยนทิศ

ในหน้าแล้งจะมีหาดหินและหาดทรายเชื่อมต่อกับฝั่ง เช่น ดอนทรายหลวง บริเวณบ้านหาดบ้าย

ในฤดูน้ำหลาก ดอนจะกลายเป็นเกาะกลางน้ำ บางดอนอยู่ริมฝั่งโขง ปลายที่พบบริเวณดอน เช่น ปลายค้าว ปลายก้าง ปลายกุด ปลายแกด ปลายหวาน ปลายสวาด ปลายแซ่ ปลายเข้ขี้หมู ปลายบอก ปลายฮิม ปลายจอก ปลายลิก ปลายอน เครื่องมือหาปลาที่ใช้อยู่บริเวณดอนมี ไหลมอง ลากจะคาด แห เบ็ดโก เบ็ดไจ้ เบ็ดแขวน หรือเบ็ดปลาลูก

ดอนในแม่น้ำโขงสามารถแบ่งได้ ๓ แบบ คือ

๑) **ดอนดินกลางน้ำขนาดใหญ่** เป็นเกาะกลางน้ำ ตามปกติดอนจะไม่จมอยู่ใต้น้ำเมื่อถึงฤดูน้ำขึ้น มีไม้ใหญ่และไม่ยืนต้น เช่น ต้นจิ้ง ต้นเตื่อ ไม้ ต้นยาง ต้นไคร้ นวล และมีพืชไม้พุ่มขึ้นหนาแน่น มีสัตว์ป่าขนาดเล็ก นก เช่น นกนางแอ่น นกแก๊ก นกเขาทราย สัตว์เลื้อยคลาน เช่น งูไซ้ งูสิง และแมลงต่างๆ

รอบดอนบางส่วนเป็นหาดทรายหรือหาดหินทอดตัวตามแม่น้ำ ในเขตพื้นที่การศึกษาพบดอนดินกลางน้ำ ๑ แห่ง คือ ดอนโป่ง

๒) ดอนทราย จะจมอยู่ใต้น้ำเมื่อฤดูน้ำขึ้น และไหลพ้นน้ำเมื่อถึงฤดูน้ำลด ประกอบไปด้วยดินทรายหรือตะกอนทราย บางส่วนเป็นก้อนกรวดก้อนหินอยู่บ้าง แต่มีปริมาณไม่มากนัก บางแห่งจะมีกลุ่มผาหินประกอบอยู่ด้วย เช่น ดอนทรายที่ผาฟ้า ดอนมะเต่า ดอนร้องโก ดอนสะเล็ง บางดอนประกอบด้วยทรายเป็นส่วนใหญ่ ไม่มีผา เช่น ดอนทรายหลวงที่บ้านหาดบ้าย

บริเวณดอนทรายมีพืชหลัก คือ แสม อ้อ ไคร้ พืชตระกูลเฟิร์น และพรรณพืชประเภทที่ขึ้นได้ดีในเนื้อดินปนทราย เช่น ไคร้หนาม ผักไหม ผักหมเกลือ ผักหมหนาม หญ้าคาของ มะแขว่ง ต้นมะหุ่งน้อย ผักเผ็ด ผักจืด ในฤดูน้ำขึ้นพืชเหล่านี้จะจมอยู่ใต้น้ำ กลายเป็นที่อาศัยและวางไข่ของปลา ใบพืชที่เนื่อยยุ่ยจะกลายเป็นอาหารปลา

ดอนทรายจะไหลพ้นน้ำในเดือนพฤศจิกายน-พฤษภาคม จาวบ้านจะใช้ดอนทรายทำการเกษตร เช่น ดอนทรายหลวงปลูกถั่ว ดอนมะเต่า (แดงโม) เป็นแหล่งปลูกแดงโมที่สำคัญในอดีตของบ้านดอนนี้

บริเวณดอนทรายยังมี “หลงน้อย” ลักษณะเป็นแอ่งน้ำเล็กๆ กว้างประมาณ ๑-๓ เมตร ลึกไม่เกิน ๑ เมตร เป็นที่วางไข่ของปลาเช่นกัน เมื่อน้ำเริ่มขึ้นจะมีหาดทรายลาดยาวปริ่มน้ำ จาวบ้านใช้เป็นแหล่งจับกุ้งด้วยวิธีพดกั้งหรือแช่กั้ง

ตามดอนทรายยังพบนกมาอาศัยด้วย เช่น นกเป็ดน้ำ

๓) ดอนหิน ประกอบด้วยก้อนกรวด ก้อนหินเป็นส่วนใหญ่ และมีทรายผสมอยู่บ้าง ทั้งยังมีกลุ่มผาประกอบอยู่ด้วย ดอนหินจมอยู่ใต้น้ำเมื่อถึงฤดูน้ำขึ้น และไหลพ้นน้ำเมื่อน้ำลด ดอนหินสามารถช่วยลดแรงปะทะของกระแสที่ไหลแรงของแม่น้ำโขง และเป็นตัวบังคับร่องน้ำลึกเช่นเดียวกับดอนทราย และดอนดินกลางน้ำ ดอนหินที่พบในเขตแม่น้ำโขงบริเวณนี้ได้แก่ ดอนที่ ดอนตุ ดอนร้องโก

พืชที่ขึ้นบนดอนหินมักเป็นพืชที่ขึ้นแซมระหว่างชอกหิน เพราะระหว่างชอกหินจะเป็นดินปนทราย เช่น ต้นไคร้ น้ำ ต้นไคร้กำม ต้นไคร้หนาม เมื่อดอนหินถูกน้ำท่วม พืชจะกลายเป็นที่อยู่อาศัยและแหล่งอาหารของปลา ในหน้าน้ำลดเดือนกุมภาพันธ์-เมษายน พืชจะกลับมางอกงามอีกครั้ง

ดอนหินเป็นที่วางไข่ของนกบางชนิด เช่น นกเขาทราย นกแต่นแต่นกแก๊ก

ดอนหินมักมีหาดหินที่ลาดยาวไปจนปริ่มน้ำ หาดหินนี้จะเป็นที่กำเนิดของ “โก” สำหรับแม่ น้ำโขงที่เป็นอาหารของคนและปลา จาวบ้านจะมาเก็บโกเป็นอาหารและรายได้เสริม

๔. หาด

หาด เป็นหาดทรายหรือหาดหินลาดยาวปริ่มน้ำและบางส่วนพื้นน้ำ ส่วนล่างสุดจะอยู่ใต้น้ำ หาดบริเวณคอนผีหลงมีดังนี้ หาดแสนตอ หาดปากยอน หาดจัน หาดแะ หาดฮ้าย หาดดอนสะเล็ง หาดดอนมะเต้า หาดดอนผาฟ้า

จาวบ้านแบ่งหาดเป็น ๒ แบบ คือ

๑) **หาดซึ่งเกิดบริเวณสองฝั่งแม่น้ำโขง** แต่ละหาดอาจยาวนับกิโลเมตร บริเวณดังกล่าวนอกจากจะปกคลุมด้วยทรายแล้วยังมีก้อนหินขนาดเล็กมากมาย เช่น หาดจัน หาดฮ้าย

๒) **หาดซึ่งเกิดจากดอนกลางแม่น้ำโขง** ความยาวของหาดสัมพันธ์โดยตรงกับขนาดของดอน หาดที่เกิดจากดอนนี้จะมีชื่อเรียกที่สัมพันธ์กับดอน เช่น หาดดอนสะเล็ง หาดดอนมะเต้า หาดดอนผาฟ้า ฯลฯ

พรรณพืชที่พบบริเวณหาดหิน คือ โกง ซึ่งจะเกิดในหน้าน้ำลดและมีน้ำไหลปริ่มบริเวณหาดหิน เหนือบริเวณที่น้ำไหลปริ่มจะมีพืชขึ้นทั่วไป เช่น ไคร้ น้ำ หญ้าคำของ ผักไหม หญ้าหนวดหมู มะแขว่ง

ส่วนพรรณพืชที่พบบริเวณหาดทรายจะมีมากกว่าหาดหิน เช่น ไคร้ น้ำ หญ้าคำของ ผักเผ็ด ผักไผ่น้ำ ผักหมเกลือ ผักหมหนาม หญ้าดอกบัว หมอน้อย เครือไหล ฯลฯ

บริเวณที่เป็นหาดหินน้ำจะไหลแรง ปริมาณและชนิดของปลาที่หากินอยู่กับหาดหินจะมีมากกว่าหาดทราย เพราะหาดหินเป็นแหล่งกำเนิดโกซึ่งเป็นอาหารของปลา ปลาที่พบบริเวณหาดหิน เช่น ปลาบอก ปลาฮีม ปลาหนามเตี้ย ปลาแกง ปลาหว่า ปลามะแปบ ปลามะหวา ปลาแซ่

ส่วนบริเวณที่เป็นหาดทรายน้ำนิ่งไม่ไหลแรง ปลาที่พบส่วนใหญ่เป็นปลาขนาดเล็ก เช่น ปลาหมู ปลาบอก ปลาฮีม ปลาหนามเตี้ย ปลามะแปบ ปลาหวาน ปลาปักเหลือ้ง ปลาเกล็ดถี่ ปลาเขี้ยวแก้ว

เครื่องมือหาปลาที่ใช้บริเวณหาดหินเป็นเครื่องมือที่ใช้กับน้ำเชี่ยว เช่น แห มองไหลตื้น มองไหลเร็ว ส่วนเครื่องมือหาปลาที่ใช้ได้บริเวณหาดทรายเป็นเครื่องมือที่ใช้กับน้ำนิ่ง เช่น แห ตกจ้ำ มองย้ง เบ็ดน็อก เบ็ดจ้ำ เบ็ดแขวน

๕. ร่อง

ร่อง หมายถึงการอ้อมไปข้างหลัง ร่องในแม่น้ำโขง คือ ลักษณะร่องน้ำกว้าง ประมาณ ๕ เมตร ไหลอ้อมหินผาหรือดอนแล้วไหลออกมาสู่น้ำใหญ่อีกครั้ง น้ำไหลผ่านเข้าออกได้ตลอด จะพบร่องในช่วงหน้าแล้งเท่านั้น บางแห่งเป็นแนวนานไปกับแม่น้ำโขง บางแห่งเป็นวงกลม มีหินผาล้อมรอบบางส่วน

ร่องเป็นที่อยู่อาศัยของปลาขนาดเล็ก เช่น ปลาสร้อย ปลาชิว ปลาหวาน ปลาสวาด โดยชาวบ้านสามารถใช้เครื่องมือหาปลาประเภทสอด แหตาถี่ สวิง จับปลาบริเวณร่อง

ร่องที่พบบริเวณคอนผีหลงมี ๕ แห่ง คือ ร่องพาน ร่องซี้ด ร่องเจ้าแคว้น ร่องผ้าเตบ ร่องไถ

๖. หลง

หลง คือ ร่องที่น้ำไม่สามารถไหลเชื่อมต่อกับแม่น้ำหลักได้ น้ำในหลงจะเป็นน้ำนิ่งและตื้น จะพบหลงในหน้าน้ำลดช่วงเดือนมีนาคม-พฤษภาคม หลงเป็นแหล่งที่อยู่อาศัยของปลาขนาดเล็กและปลาที่ติดอยู่เวลาน้ำลดแล้วหนีไม่ทัน ปลาที่อาศัยและหากินในหลง เช่น ปลาเกล็ดถี่ ปลาสร้อย ปลาแกด กุ้ง หอย นอกจากนี้ยังเป็นแหล่งอนุบาลลูกปลา

บริเวณหลงจะพบโก๊ะตะ แหน บัวลอย ส่วนริมหลงจะพบ ไคร์ อ้อ เขม ผักกูด ฯลฯ

เครื่องมือหาปลาที่ใช้ในหลง ได้แก่ สวิง แห จ้ำ เบ็ดแขวน

หลงที่สำคัญพบในบริเวณคอนผีหลงมีหลงข้าวตอกเพียงแห่งเดียว

๗. หนอง

หนอง คือ แอ่งน้ำที่มีน้ำขังอยู่ในหน้าแล้ง มักเกิดริมฝั่งโขง สำหรับชาวบ้านแล้วหนองมีความสำคัญมากเนื่องจากเป็นแหล่งเก็บกักน้ำในหน้าน้ำลด ชาวบ้าน

สามารถนำน้ำในหนองไปใช้ในการเกษตรบริเวณใกล้หนอง หนองยังเป็นแหล่งอาหารที่สำคัญ คือ ไก่ตะ เพราะเป็นน้ำนิ่ง มีปลา เช่น ปลาขนาดเล็กต่างๆ ปลาเกล็ดดี ปลาบอก ปลาหลิม ปลาช่อน กุ้ง หอย

พรรณพืชริมน้ำที่พบ เช่น ผักกูด ผักไหม แขน อ้อ นอกจากนี้ยังพบนกเป็ดน้ำและนกกระยางอาศัยตามหนอง

ชาวบ้านจะใช้แห จำ สวิง มองยั้ง ในการจับปลาบริเวณหนอง โดยการนัดหมายเพื่อจับปลาในหนองมากินกันในช่วงสงกรานต์ ในการจับปลาจะมีการบอกกล่าวไปยังหมู่บ้านใกล้เคียงด้วย หากเป็นหนองใหญ่จะต้องใช้คนจับปลาจำนวนมาก เพื่อให้ได้ปลาจำนวนมากพอกับงานบุญ

หนองที่พบในบริเวณคอนผีหลงมี ๔ แห่ง คือ หนองไผ่ หนองมน หนองซอน และหนองจะละอง

๘. ใ้จ้

แจ่ม คือ แหลมที่ยื่นเข้าไปในน้ำ ประกอบด้วยกลุ่มหินผาในตอนปลาย เป็นแนวช่วยป้องกันการพังทลายของตลิ่ง ด้านหลังของแจ่มเป็นที่อาศัยของปลาขนาดเล็กตรงปลายแจ่ม ชาวบ้านมักหาปลาด้วยการใช้สอด ตวง แห จำ พืชส่วนใหญ่จะเป็นต้นไคร้และผักไหม

๙. น้ำห้วยและแม่น้ำสาขา

บริเวณคอนผีหลงมีน้ำห้วยและแม่น้ำสาขามากมาย น้ำห้วยในฝั่งไทยมีดังนี้คือ ห้วยตุ้ ห้วยโตน ห้วยเสือขบหมา ส่วนฝั่งลาวมีแม่น้ำดังนี้ คือ แม่น้ำเก็ง แม่น้ำยอน แม่น้ำงาว

น้ำห้วยและแม่น้ำสาขา มีความสำคัญต่อปลาในแม่น้ำโขงอย่างมาก เพราะในหน้าน้ำหลาก น้ำจากแม่น้ำโขงจะเอ่อท่วมน้ำห้วยและแม่น้ำสาขา ปลาจะอพยพเข้ามาหากิน วางไข่ อยู่อาศัยและเจริญเติบโตในลำน้ำสาขา ในช่วงน้ำลด ปลาจะกลับคืนสู่มแม่น้ำโขง

พันธุ์ปลาประจำในน้ำห้วยและน้ำสาขาจะแตกต่างจากแม่น้ำโขงคือ เป็นปลาและสัตว์น้ำที่อาศัยในน้ำห้วยโดยเฉพาะ เช่น ปลากั้ง ปลาไหล ปลารากกล้วย ปลาช่อนทราย ปลาสลาก ปลาฝายอง (ตะพานน้ำ) เต่า กุ้ง ฯลฯ ชาวบ้านจึงใช้

เครื่องมือหาปลาที่ออกแบบเฉพาะหาปลาในลำห้วย เช่น คั้ง ไซ ตุ่มปลาเอียน หิง จ้า เป็นต้น

น้ำห้วยและแม่น้ำสาขามีความสำคัญต่อปริมาณน้ำและระบบนิเวศน์โดยรวมของแม่น้ำโขงโดยเป็นแหล่งเพิ่มปริมาณน้ำแก่แม่น้ำโขง และยังทำให้เกิดความอุดมสมบูรณ์ของป่าต้นน้ำและป่าในแม่น้ำสาขาของแม่น้ำโขง

๑๐. ริมฝั่ง

ริมฝั่งแม่น้ำโขงบริเวณคอนผีหลงประกอบด้วยพื้นที่เชิงเขาและพื้นที่ร่องเขา เพราะเหนือขึ้นไปบริเวณริมฝั่งเขตคอนผีหลงเป็นพื้นที่ภูดอย มีพื้นที่ราบขนาดเล็ก โดยมีเทือกดอยหลวงเป็นแหล่งต้นน้ำของลำห้วยสาขาแม่น้ำโขง

ริมฝั่งเป็นบริเวณที่เชื่อมต่อกับหาดทราย หาดหิน กลุ่มหินผา และแม่น้ำโดยตรง ในหน้าแล้ง ส่วนใหญ่ริมฝั่งโขงบริเวณคอนผีหลงจะมีความชันสูง แต่ในปัจจุบันหน้าน้ำหลากริมฝั่งจะถูกกระแสน้ำไหลพัดทลายตลิ่ง เพราะการเปลี่ยนแปลงของกระแสน้ำโขง

พรรณพืชที่พบบริเวณริมฝั่ง คือ ต้นไคร้หนวล ต้นเดื่อ ต้นจิว ต้นไผ่ ผักหม ผักจืด ผักกูด ผักอีแล ผักไหม เครือหนอดน้ำ

เครื่องมือหาปลาริมฝั่งมี ไซลั่น เบ็ดก่อง เบ็ดแขวน เบ็ดคำว จ้า ปลาที่จับได้ส่วนใหญ่จะเป็น ปลาเพี้ย ปลาคว่ำ ปลากด ปลาหวาน ปลามะแปบ

นอกจากนั้นชาวบ้านยังปลูกพืชไร่ ผักสวนครัว และไม้ผลริมฝั่งโขง เช่น ข้าวโพด ถั่วแขก แตงโม ส้ม ลำไย ลิ้นจี่ ต้นไผ่ ริมฝั่งจึงถือว่าเป็นแหล่งทำการเกษตรที่สำคัญของชุมชนริมฝั่งโขงบริเวณคอนผีหลง

๑๑. กว๊าน

มีลักษณะเป็นคั้งน้ำ เป็นวังน้ำคล้ายคอกอยู่ด้านในของส่วนโค้งของแม่โขง กระแสน้ำในบริเวณกว๊านจะหมุนวนเป็นวงกว้าง

กว๊านเป็นที่อยู่อาศัย แหล่งหากิน และ พื้นที่วางไข่ของปลาลากหลายชนิด ปลาที่พบบริเวณกว๊านได้แก่ ปลายอน ปลาหวาน ปลากด ปลาสะไม้ ปลาคัง ปลามะแปบ ปลาคว่ำ ปลาบึก ฯลฯ เครื่องมือหาปลาที่คนหาปลาใช้ในบริเวณกว๊านคือ สอด แห เบ็ดคำว มอญ พรรณพืชที่พบบริเวณกว๊าน คือ บัวลอย

กว๊านที่พบในแม่น้ำโขงตลอดแนวพรมแดนไทย-ลาว มี ๒ แห่ง คือ กว๊านบ้านแซว อยู่ในตำบลบ้านแซว อำเภอเชียงแสน และกว๊านดอยยาม่อนที่บ้านปากอิงใต้ ตำบลศรีดอนชัย อำเภอเชียงของ

บริเวณกว๊านบ้านแซวคนหาปลาและจาวบ้านเคยพบเห็นปลาบึกโผล่ขึ้นมาเล่น บางครั้งเคยเห็นถึง ๔-๕ ตัว ช่วงเวลาที่พบประมาณเดือนพฤษภาคม

พรรณพืชแม่น้ำโขงที่พบตามระบบนิเวศต่างๆ

ระบบนิเวศของแม่น้ำโขงทั้งเกาะ แก่ง ผา ดอน คค หรือลำห้วยสาขา เป็นที่กำเนิดและเจริญเติบโตของพรรณพืชหลากหลายชนิด

การศึกษาพบพรรณพืชแม่น้ำโขงบริเวณรอบคอนผีหลง ๖๕ ชนิด พืชเหล่านี้ขึ้นตามระบบนิเวศย่อย ๑๑ ระบบ ดังนี้ คือ พืชที่พบบริเวณ ผา ๑๕ ชนิด ดอน ๔๒ ชนิด หาด ๑๐ ชนิด หลง ๒ ชนิด หนอง ๒ ชนิด แจ่ม ๓ ชนิด กว๊าน ๒ ชนิด ริมห้วย ๒๒ ชนิด และริมฝั่งน้ำโขง ๕๕ ชนิด พืชบางชนิดสามารถขึ้นได้ตามระบบนิเวศย่อยมากกว่า ๑ ระบบนิเวศ

ช่วงฤดูน้ำหลากประมาณเดือนพฤษภาคม-เดือนตุลาคม พรรณพืชต่างๆ ที่อยู่ตามผา ดอน หาด และริมฝั่งจะจมอยู่ใต้น้ำ สัตว์น้ำขนาดเล็กและปลาจำพวกกินพืชจะมากินพืชที่จมอยู่ใต้น้ำเป็นอาหาร รวมไปถึงเป็นที่อยู่อาศัยและวางไข่ ส่วนปลาจำพวกกินเนื้อจะมากินปลาเล็กปลาน้อยและสัตว์น้ำขนาดเล็กเป็นอาหารอีกต่อหนึ่ง ทำให้สายใยธรรมชาติได้สืบสานความอุดมสมบูรณ์

ช่วงฤดูน้ำลดประมาณเดือนพฤศจิกายน-เมษายน พรรณพืชต่างๆ ที่เคยจมอยู่ใต้น้ำในช่วงฤดูน้ำหลากจะโผล่พ้นน้ำขึ้นมาแตกยอดดอกงาม รวมทั้งแพร่พันธุ์และเจริญเติบโตอีกครั้ง ในช่วงนี้จะมีนกที่อพยพมาทำรังวางไข่และอยู่อาศัยตามพุ่มไคร้ น้ำ ไคร้ก้าม และไคร้หนาม ตามริมฝั่ง ผา ดอนหิน และดอนทราย เช่น นกกระแตผีใหญ่ นกกาน้ำ นกกระแตหาด เป็นต้น

พืชแม่น้ำโขงยังเป็นอาหารนกและปลา เช่น ผลของพืชตระกูลไคร้ เครือหนอดน้ำ เครือหนอดบก และผลของมะเดื่อ พอถึงฤดูน้ำหลากพืชบางชนิดจะจมอยู่ใต้น้ำเป็นอาหารให้แก่ปลาจำพวกกินพืช

นอกจากนั้นพืชเหล่านี้ยังเป็นแหล่งอาศัยของแมลงต่างๆ ซึ่งเป็นอาหารที่สำคัญอีกอย่างหนึ่งของปลา